

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

ПРЕДМЕТ:

ИЗВЕШТАЈ КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД И ОЦЕНУ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Литургичко-историјска анализа утицаја Архијерејских чиновника (НБС 640, Деч 135, МСПЦ Орг 3- II-2, ПБ 21, Савина 7) и Литургијара (МСПЦ Орг 121, Музеј Румјанцова 401) рачанских скриптора на развој литургијског поретка Српске Цркве XVII и прве половине XVIII века

ДОКТОРАНДА СЛОБОДАНА ЈАКОВЉЕВИЋА

На шестој седници Наставно-научног већа Православног богословског факултета Универзитета у Београду, одржаној 27. марта 2018. године, изабрани су чланови Комисије за преглед и оцену докторске дисертације Слободана Јаковљевића под насловом *Литургичко-историјска анализа утицаја Архијерејских чиновника (НБС 640, Деч 135, МСПЦ Орг 3- II-2, ПБ 21, Савина 7) и Литургијара (МСПЦ Орг 121, Музеј Румјанцова 401) рачанских скриптора на развој литургијског поретка Српске Цркве XVII и прве половине XVIII века*, који после читања дисертације и међусобног консултовања, имају част да Већу поднесу следећи извештај.

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Слободан Јаковљевић, рођен је 7. октобра 1985. године у Бајиној Башти. Богословију *Светог Петра Дабробосанског* у Фочи завршио је 2004. године. На Православном богословском факултету Универзитета у Београду дипломирао је 2008. а мастер студије на истом факултету завршио 2010. године. Мастер рад на тему *Историјско-теолошка анализа конкордата у време патријарха Варнаве Росића* одбранио је 2010. године под менторским руководством проф. др Предрага Пузовића. По благослову блаженопочившег епископа жичког Хризостома академске 2011/2012. године уписао је докторске студије на истом факултету и у законском року положио све испите предвиђене студијским програмом. Свештеник је у Чачку, ожењен и има двоје деце.

Кандидат је, такође, објавио више научних радова, међу којима истичемо следеће:

1. „Путовање Јеротеја Рачанина у Јерусалим 1704/1705. године у контексту српског литургијског предања“, *Црквене студије*, бр. 10, 2013, 417-431.
2. „Рачански скрипторијум – извор продирања руског и малоруског утицаја на култни и културни живот Пећке патријаршије“, у: *Очување рукописног и старог штампаног наслеђа југоисточне Европе – идентитетска истраживања*, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 18–19. новембар 2016, 79–86.
3. „(Не)читљивост култура – Старообредничке књиге међу Србима с краја 17. и почетка 18. века“, у: *СТАРЕ И НОВЕ ГРАНИЦЕ ЕВРОПЕ: ИДЕНТИТЕТСКА ИСТРАЖИВАЊА*, ур. Владимир Вукашиновић, Београд, 3–4. новембар 2017, 140-150.

Наставно-научно веће Православног богословског факултета је на седници одржаној 22. јуна 2015. године Слободану Јаковљевићу одобрило тему докторске дисертације под називом *Литургичко-историјска анализа утицаја Архијерејских чиновника (НБС 640, Деч 135, МСПЦ Орг 3- II-2, ПБ 21, Савина 7) и Литургијара (МСПЦ Орг 121, Музеј Румјанцова 401) рачанских скриптора на развој литургијског поретка Српске Цркве XVII и прве половине XVIII века*. Веће друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду одобрило је тему дисертације 7. јула 2015. године (под бр. 61206 – 3139/2-15). Кандидат је 8. марта 2018. године, уз сагласност ментора проф. др Владимира Вукашиновића, завршену докторску дисертацију предао референту за докторске студије студентске службе Православног богословског факултета, чиме су се створили законски услови за покретање процеса јавне одбране дисертације.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет докторске дисертације је литургичко-историјска анализа српских литургијских рукописа рачанских скриптора XVII и прве половине XVIII века и њиховог утицаја на развој српског богослужења, његовог окружења и делимично промењене теологије коју је са собом донело.

Докторска дисертација је написана са циљем да се, на првом месту, изложи историјат литургијског поретка српског богослужења у XVII и првој половини XVIII века који се може пратити у наведеним рукописима рачанских скриптора, а потом да се анализира и разуме њихов однос како према претходним формама српске литургијске

традиције тако и према новим богослужбеним токовима и решењима које они доносе у српску средину. То је омогућено кроз следеће истраживачке кораке: Контекстуализацију епохе XVII века; Излагање историје Манастира Раче и настанка његовог скрипторијума; Сабирање биографија свих Рачана – писара и доношење њихове комплетне библиографије; Упоредну анализу литургијских књига Рачана, српских штампаних литургијара из XVI века и њима савремених преписа на основу којих се да видети какве богослужбене промене доносе рачански преписивачи и због чега они то раде; Проналажење и утврђивање других токова литургијских промена који претходе Рачанима или су њима савремени; Откривање извора на основу којих Рачани уносе промене и показивање *природе* њихових интервенција; Анализу степена руског и малоруског утицаја – како у рачанским рукописима тако и у остатку српског рукописног корпуса периода 1600–1706. године, који се разматра у раду, те, на крају, утврђивање судбине рачанских интервенција и богослужбених решења у временима која долазе након њиховог рада.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању:

Слободан Јаковљевић свој рад заснива на темељној хипотези по којој је развој литургијског поретка и уопште духовног живота православних Срба на територији Пећке патријаршије и Карловачке митрополије XVII и прве половине XVIII века немогуће у потпуности сагледати и разумети без темељне анализе литургијских рукописа српске редакције истраживаног периода. Његово истраживање је показало да у периоду средине XVII века почиње да преовладава утицај руске и малоруске праксе на богослужење Пећке патријаршије и Карловачке митрополије и да српски литургијари филотејевске редакције, било штампани било рукописни, полако бивају трансформисани у књиге тзв. мешовите структуре а касније у буквалне преписе руских и малоруских предложака. Значајну улогу у том процесу одиграли су Рачани који су у својим књигама, на неки начин започели па и стабилизовали ове литургијске промене. То ће, потом, изазвати значајне последице по српско богослужење и теологију XVIII века у коме ће ови феномени досећи свој врхунац.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Дисертација Слободана Јаковљевића урађена је по свим предвиђеним академским узусима. Обим дисертације износи 334 странице дефинисаног прореда и маргина, од чега сама студија има 298, скраћенице 2 а библиографија 34 стране.

Пре самог текста докторске дисертације, а по већ дефинисаним правилима израде оваквог рада, налази се *резиме* на српском и енглеском језику, после којег следи *садржај* рада. У *Уводу* тезе (стр. 1–9), кандидат пише о мотивима који су га навели да се бави рачанским скрипторијумом. На првом месту то је жеља да допринесе бољем разумевању историјског развоја литургијске праксе Пећке патријаршије и Карловачке митрополије у периоду XVII и прве половине XVIII века. Кандидат с правом указује на чињеницу да су се рачанским рукописима до овога рада углавном бавили историчари уметности, књижевности и археографи а тек спорадично теолози. То значи да су у овим радовима многе важне литургијске и богословске димензије остале недотакнуте, што указује на то да ова проблематика захтева систематско истраживање, чиме се, још на један начин, потврђује оправданост и актуелност ове теме. Аутор у истој целини наглашава проблем разрушености изворне грађе која је неопходна за истраживање, будући да се рачански рукописи налазе у разним црквеним и грађанским библиотекама, како у земљи тако и у иностранству.

Први део рада под називом *Манастир Рача – историјат, скриптори, библиографија рукописа* садржи три поглавља. Прво поглавље: *Историјско – богословски контекст XVII века* (стр. 11–31) има за циљ да епоху Рачана и само истраживање смести у један шири теолошки, историјски, културолошки, социолошки и политиколошки оквир. Аутор посебну пажњу посвећује фискализацији султана Селима II која је, међу осталим факторима, условила укидање српских штампарија, и појачала преписивачку делатност у Пећкој патријаршији. О мноштву преписивачких центара и најзначајним скрипторима Јаковљевић нас исцрпно извештава упућујући на референтну литерартуру. Посебно је занимљиво кандидатово апострофирање два канала којима књиге стижу до руку монаха преписивача у XVII веку. Реч је о Манастиру Хиландару и Русији. Такође, посебно се наглашавају везе које су неки манастири, попут Папраће и Милешеве, имали са Русијом и чињеницу да су многе књиге доносили из поменуте царевине. У истој целини аутор се осврће на две богослужбене реформе које су умногоме одредиле даљи богослужбену историју православних Словена. Реч је о реформама Петра Могиле и патријарха Никона, са посебним освртом на учешће патријарха Гаврила Рајића у Никоновој реформи. На основу извора кандидат закључује да патријарх Гаврило несумњиво донео реформисане књиге из Русије али да тај почетак русификације српског култа из разних разлога, у дисертацији описаних, није имао трајних последица на молитвени живот Срба.

У другој целини *Манастир Рача и Рачани у старом и новом крају* (стр. 32 - 46) Јаковљевић даје кратак али прегледан и садржајан историјат манастира Раче. Најпре обраћа пажњу на нова археолошка налазишта у Бајиној Башти која претпостављају да се некада манастир Рача налазила у данашњем насељу Црквине где су пронађени властеоски гробови из XIV века уз сачуване темеље цркве. Такође, у истој целини прегледајући турске дефтере запажа да се први помен манастира Раче, након турског рушења, везује за 1560. годину и да се спомиње шест монаха а десетак година касније само пет. У даљем тексту обрађују се теорије о настанку скрипторијума у Рачи. Јаковљевић настанак овог скрипторијума везује за монаха - преписивача Киријака, који је, претпоставља се, прешао из једног од овчарско- кабларских манастира у Рачу и тамо установио почетке преписивачке активности. Кандидат наглашава да пре Киријака не постоји систематичан низ рукописа који се везују за манастир Рачу. Такође, аутор на занимљив начин, склапањем мозаика од расутих записа на маргинама рукописа, реконструише живот манастира пре Велике Сеобе. У тој епохи, поред Киријака, Слободан Јаковљевић нарочито истиче као значајне личности за развој рачанске школе Христифора Рачанина и *общег духовника* Теофила, који је водио посебну манастирску јединицу - скит Светог Ђорђа. Аутор, такође, јасно ставља до знања да су записи путописаца из XIX века по којима је у Рачи у 17. веку боравило преко 300 монаха пука претеривања и да је, и у најплоднијем времену за рад скрипторијума, реч о далеко мањем броју монаха и скриптора.

Завршни део поглавља бави се судбином Рачана у Великој Сеоби, и школом Кипријана Рачанина у Сентандреји. Аутор примећује да су се у новом крају Рачани расули на неколико страна. Један од најзначајнијих центара који су основали била је школа Светог Луке у Сентандреји коју је водио Кипријан Рачанин. Такође указује на врло блиске везе Рачана са врхом Српске Цркве. Пре свих Христифора Рачанина са патријархом Арсенијем Чарнојевићем и даскала Максима са пећким патријархом Мојсијем Рајовићем и карловачким митрополитом Викентијем Јовановићем.

У трећем поглављу - *Скриптори манастира Раче и њихова дела* (стр. 47 - 96) кандидат даје детаљан попис свих споменутих и до сада идентификованих преписивача који су на разне начине припадали рачанској школи. Аутор се у овом одељку позабавио најпре радом тзв. *великих скриптора* рачанског скрипторијума, излажући њихове биографије по хронолошком кључу од најстаријих ка најмлађим. У велике скрипторе убраја Киријака, Кипријана, Христифора, Јеротеја, Михаила, даскала Максима и Гаврила Стефановића Венцловића. У другом делу даје листу преписивача

чија је продукција несравњиво мања. На крају пописује и оне Рачане који се помињу у записима и литератури а који иако нису преписивали књиге, ипак су својим боравком у Рачи на неки начин помагали рад скрипторијума.

Бавећи се делима рачанских скриптора аутор је такође израдио каталог рачанских рукописа, групишући их по богослужбеној, односно тематској, сродности. Реч је о укупно 78 различитих рукописа који су дела рачанских скриптора, уз четири која су преписана за потребе Манастира Раче и четири за чије се некадашње постојање сигурно зна, али су данас изгубљени. Уз сваки рукопис наводи сигнатуру, библиотеку где се налази, име писара и време преписивања. Овако пописане и разврстане књиге рачанског скрипторијума до овога рада нису постојале у стручној литератури, и то представља још једну вредност овог рада. На овај начин, дисертација Слободана Јаковљевића постаје незаобилазна литеартура за све будуће истраживаче Манастира Раче, без обзира којим се аспектом ове тематике буду бавили.

Други део дисертације под називом *Истраживање литургијског поретка рачанских рукописа* се састоји од три поглавља. Пре но што пређе на детаљно излагање кандидат у *Уводу* (стр. 98 - 101) даје основне смернице другог дела дисертације које имају за циљ да укажу на особености литургијског поретка рачанских рукописа. У наставку рада кандидат се бави анализом поретка Проскомидије, Литургије Светог Јована Златоуста, Литургије Светог Василија Великог и Литургије Пређеосвећених Дарова и то на два начина. У једном делу упоређује архијерејски поредак литургије у шест рачанских архијерејских чиновника са четири прениконовска архијерејска чиновника, а у другом јерејски поредак литургије изложен у три рачанска рукописа са српским штампаним литургијарима и 24 истражена српска рукописа XVII/XVIII века. На крају сваког поглавља кандидат доноси краће закључке у којима резимира показане резултате тог нивоа истраживања што доприноси додатној прегледности и функционалности дисертације.

У првом поглављу другог дела рада дисертације (*Упоредна анализа рачанских архијерејских чиновника са руским и малоруским архијерејским чиновницима прениконовске редакције*, стр. 102 - 184) у покушају проналаска предлошка архијерејског последовања рачанских рукописа, кандидат упоређује рачанске чиновнике са руским и малоруским прениконовским архијерејским чиновницима. За поређење користи три малоруска и један руски прениконовски архијерејски чиновник. То је делимично условљено чињеницом да је сачувано веома мало прениконовских архијерејских чиновника.

У наставку аутор прелази на детаљно упоређивање самих текстова полазећи од Литургије Светог Јована Златоуста, коју дели на целине. Кандидат посвећује велику пажњу аколутји уласка у храм која је једна од највидљивијих карактеристика прениконовског обреда. Да би у компаративном материјалу показао разлике, структуру чина посматра упоредно излажући три различита поретка и долази до закључка да је рачански текст најближи малоруском рукопису ГИМ Син 271. Аутор се на занимљив начин осврће и на генезу овог чина. Такође, једна од одлика староруских архијерејских последовања јесте дупли сет молитава приликом облачења архијереја. И овде аутор закључује да је реч о малоруском последовању. Да путеви литургијске праксе нису увек једносмерни аутор приказује у целини где описује вађење честица. Наиме, он проналази два малоруска рукописа са споменом Светог Саве српског, сматрајући то очекиваним феноменом будући да се култ Светог Саве у том периоду шири и постоји код Руса, Румуна и Бугара.

Проучавајући Литургију верних кандидат поново показује везу рачанског поретка и рукописа ГИМ Син 271 и то кроз упоређивања текста енарксиса, благосиљања предложена на Малом входу, последовању Апостола, архијерејском двопрстном благосиљању и опису Великог входа.

У тексту Анафоре кандидат примећује да рукописи малоруске традиције предвиђају приликом изговарања Речи Установљења благосиљање Дарова од стране свештенослужитеља, док рачански савински рукопис на маргинама садржи записе да се на овом месту Дарови претварају у Тело и Крв. Кандидат у овој целини на један добар и детаљан начин излаже генезу овакве праксе помињући и чињеницу да су сличне појаве постојале и у јелинској литургијској обичајности тога времена. У наставку закључује да Тропар трећег часа налазимо у свим разматраним рукописима како рачанским тако и компаративним, нагласивши да не постоји ниједан рачански рукопис без овог додатка. Посебно је занимљиво запажање напомене коју садрже сви рачански рукописи а тиче се рукополагања ђаконa на Литургији Пређеосвећених Дарова. Аутор, такође анализирајући описе поретка причешћа у свим рукописима подвлачи да су они веома детаљни са мноштвом посебних молитава пред причешће. Вредна пажње је примедба да у анализираним рукописима нема ни спомена причешћа народа, што нас упућује на закључак да евхаристијска побожност код Руса и Срба у времену које Слободан Јаковљевић истражује није на завидном нивоу.

Проучавајући Литургију Светог Василија Великог кандидат указује да је у рачанским и другим рукописима које консултује реч о јерејском поретку ове

Литургије. Што се тиче рачанских рукописа закључује да је овај текст преписан са другог предлошка будући да у самој структури срећемо контрадикторне описе, рецимо: приликом уливања Топлоте у путир у рачанским чиновницима предвиђа се изговарање речи *Топлота Духа Светога*. Са друге стране другачија формула употребљена је у Литургији Светог Јована Златоуста, тј. *Благословена Топлота светих Твојих*, што свакако потврђује кандидату претпоставку да је она у рачанским рукописима преписана из другог предлошка. Најзанимљивији моменат у овом одељку јесте чињеница да у Литургији Светог Василија Великог у рачанском савинском рукопису срећемо Упутство о благосиљању Дарова на Речима Установљења.

Упутство о раздробљењу Агнеца кандидат издваја у посебну целину и наводи да овај текст можемо срести у готово свим рачанским рукописима. Анализирајући текст аутор посебно наглашава да Упутство врло јасно забрањује причешће народа честицама које нису део Агнеца. Докторанд закључује да је реч о постниконовском додатку и то о проширеној верзији која је први пут унета у руске штампане служабнице из 1656. године. Реч је заправо о компилацији краће верзије упутства о раздробљењу Агнеца са посланицом васељенског патријарха Пајсија I московском патријарху Никону. Аутор исправно закључује да је ово још једна од постниконовских одлика рачанских рукописа, коју не срећемо у другим рукописима.

Анализирајући рачанске рукописе кандидат издваја делове тумачења Литургије који су инкорпорирани у текст Литургије Светог Јована Златоуста. Реч је о осам *мистагогија*. Ове кратке мистагогије тумаче одређене литургијске радње или сасуде попут дикирија, трикирија, последовање читања Апостола, момента претварања Дарова итд. Аутор закључује да је реч о псевдоепиграфским текстовима које су Рачани могли преузети из руског средњовековног списка *Протумачена служба*, али да се у једном делу њих могу препознати евентуални светоотачки предлошци.

У кратком одељку под називом *Херувика на Пасху*, аутор пише о овој специфичкој химни као једној од одлика рачанских рукописа, будући да се среће чак у шест рукописа овог скрипторијума. Кандидат закључује да је ово једна од потврда да су Рачанима текстуални предлошци стизали са Хиландара, будући да је овакав текст Херувике својствен рукописима са Свете Горе.

На самом крају поглавља Слободан Јаковљевић анализира евентуалне разлоге који су Рачане могли навести да препишу приметан број прениконовских архијерејских чиновника. Он ту најпре наводи сведочанства ђаконa Симеона, монаха из светогорског манастира Светог Павла по коме Никонова реформа и књиге које су произишле из ње

нису биле најбоље примљене на Балкану те да су многи имали више поверења у стару руску црквену богослужбену књигу. Аутор износи и друге хипотезе за разумевање преписивања староруских архијерејских чиновника код Рачана. На првом месту наводи блиске везе неких Рачана са врхом тадашње Српске Цркве међу којима је поверење у предниконовски литургијски поредак могло још увек бити веома живо. На крају у одељку *Староруске књиге на Атосу и епизода са Дамаскином Светогорцем* кандидат пише о томе да је на Светој Гори постојао приметна група Срба монаха који су користили и, вероватно, преписивали староруске књиге. Као потврду том феномену детаљно пише о случају осуде српског монаха Дамаскина на Атосу средином XVII века због коришћења старих руских књига које су атонски старци сматрали јеретичким. Како имамо несумњиву потврду да су бар два рачанска монаха подвизавање наставили на Атосу кандидат закључује да су прениконовски предлошци до Рачана могли стићи и овим путем.

Не треба губити из вида да Слободан Јаковљевић такође наглашава чињеницу да поред приметног броја прениконовских у рачанском преписивачком опусу постоје и три постниконовска архијерејска чиновника и да то преписивање са различитих предложака може да укаже и на феномен *некритичког* преписивања. Посебно наглашава чињеницу да су српски рукописи у то време настајали на рубовима главних литургијских токова, као и то да нису сачувана сведочанства о могућим литургијским споровима у Пећкој патријаршији као и институцијама које би се организовано бавиле "исправљањем" богослужбеног поретка српске богослужбене књиге тог времена.

У другом поглављу *Упоредна анализа рачанских рукописа (МСПЦ Орг 3-II-2, МСПЦ Орг 121 и Музеј Румјанцова 401) са српским штампаним литургијарима из XVI века и корпусом српских рукописа из XVII и с почетка XVIII века на примеру три литургије* (стр. 185-229), кандидат анализира јерејски поредак три литургијара рачанског скрипторијума. Аутор садржај ових рукописа пореди са српским штампаним литургијарима из XVI века и 24 српска рукописна служабника преписана у периоду од 1600 - 1724. године. За основни рукопис анализе кандидат узима архијерејски литургијар МСПЦ Орг 3-II-2. Укључивање у истраживање ове теме скоро свих данас доступних српских рукописних служабника из периода 1600 - 1724. године представља посебан квалитет овога рада. Слободан Јаковљевић подробно и успешно указује на разноликост различитих литургијских предања која су сапостојала и укрштала се у истом времену и на истом простору, и настоји да пронађе разлоге појаве овакве полиморфности у српској средини.

Аутор ове рукописе дели у четири редакције: филотејевску, мешовиту, прениконовску и постниконовску. Сумирајући резултате својих истраживања Јаковљевић показује прелазак са српског средњовековног, а касније и штампаног, поретка филотејевске оријентације на поредак богослужбених књига Мале и Велике Русије. У све већем броју рукописа српске редакције појављују се елементи литургијске праксе које ће у каснијим временима, све до наших дана постати „камен спотицања“ за литургијско благочешће појединих клирика и лаика. Прецизно историјски датовање њихове појаве и објашњење разлога који су до тога довели представља посебан квалитет овог рада.

Последње поглавље - *Путописи Јеротеја Рачанина, Павла Алепског, и Арсенија Суханова као извори за изучавање литургијског поретка Истока XVII и почетка XVIII века* (стр. 230-244), представља драгоцен додатак претходним истраживањима. У њему кандидат анализира делове наведених путописа у којима се описује литургијски поредак епохе којом се бави. Иако је овде реч о непосредним сведочанствима богослужбене праксе Јерусалима, Александрије, Антиохије, Влашке, Молдавије, Мале и Велике Русије, на посредан начин она нам пружају информације и о богослужењу Пећке Патријаршије и Карловачке митрополије истраживаног периода, што представља нови, важан, оквир за разумевање истраживане теме.

У *Закључку* (стр. 245–252) кандидат резимира своје у раду изнесене ставове и резултате о којима смо опширније писали на претходним страницама овог извештаја.

Слободан Јаковљевић је на овај начин, послуживши се компаративистичким приступом, на основу великог броја рукописних и штампаних извора, разрешио питања предлошка рачанских архијерејских чиновника и литургијара, њиховог односа према првим српским штампаним издањима, значајном броју српских рукописа исте епохе и њихове рецепције у каснијим временима.

На крају рада у поглављу *Додаци*, кандидат доноси у оквиру Додатка I - *Превод Литургије Светог Јована Златоуста из рачанских архијерејских чиновника* (стр. 254-292) на основу Архијерејског чиновника МСПЦ 252. Тај превод чини тзв. *основни текст*. Све разлике које постоје осталим рачанским архијерејским чиновницима даје као "разночтенија" у фуснотама.

У Додатку II *Описи рукописа и штампаних књига коришћених за поређење са рачанским литургијским рукописима* (стр. 293-298) излажу се кратки описи рукописа и штампаних књига коришћених за компарацију са рачанским рукописима. Они су

издвојени из основног текста дисертације да га не би оптерећивали и непотребно проширивали.

После *Скраћеница* (стр. 299 - 300) следи *Библиографија* (стр. 301 - 334), коју сачињавају 555 библиографских јединица, од чега 155 представљају извори.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Дисертација Слободана Јаковљевића урађена је квалитетно, како садржински тако и методолошки, на такав начин да је аутор у њој успешно истражио предмет којим се бавио и исцрпно презентовао резултате свога истраживања.

Литургичко-историјска анализа утицаја Архијерејских чиновника (НБС 640, Деч 135, МСПЦ Орг 3- II-2, ПБ 21, Савина 7) и Литургијара (МСПЦ Орг 121, Музеј Румјанцова 401) рачанских скриптора на развој литургијског поретка Српске Цркве XVII и прве половине XVIII века представља, на нивоу докторске тезе, прву свеобухватну анализу рачанских рукописа XVII и прве половине XVIII века. Дисертација систематски и прегледно излаже рад рачанског скрипторијума пре и после Велике Сеобе и показује његов стварни значај и улогу у развоју литургијског поретка код Срба. Она на такав начин даје значајан допринос недовољно истраженој *историји српског богослужења*. Треба рећи да ова дисертација јасно хронолошки лоцира време појаве појачаног руског и малоруског утицаја на богослужење Пећке патријаршије, указује не само на промене у богослужбеној пракси него и у литургијској теологији и побожности које су тиме изазване, идентификује литургијска предања која паралелно сапостоје међу Србима у том периоду и указује на то како у тој комплексности и вишеслојности литургијског живота стварају Рачани, откривајући које предлошке користе за свој рад као и канале путем којих они долазе до њих.

На тај начин дисертација је данас веома актуелна и у животу СПЦ јер својим резултатима доприноси правилном сагледавању и исправном разумевању актуелних литургијских недоумица и проблема, као и њиховом, евентуалном, исправном решавању. Стога се може рећи да овај рад истовремено доприноси научном сагледавању и решавању проблема којима се аутор бави али да се он не исцрпљује у сфери академског истраживања. Његови резултати могу да послуже успешнијем изграђивању Цркве Божије, и теолошкој коректури одређених неправилности које су се током времена увукле у њену богослужбену праксу стекавши, самом чињеницом

вишедеценијског па и вековног трајања, одређени, усудимо се да кажемо - привидни, легитимитет.

Будући да је дисертација написана из једног за досадашња истраживања рачанског скрипторијума новог, теолошког, угла она свакако доприноси потпунијем и објективнијем сагледавању и разумевању опште улоге и значаја рачанске преписивачке школе не само за живот Српске Цркве него и за српску културу уопште. На овај начин дисертација Слободана Јаковљевића постаје драгоцене како за богословске тако и за друге научне дисциплине чије хоризонте својим резултатима проширује.

6. Закључак

Докторска дисертација Слободана Јаковљевића под називом *Литургичко-историјска анализа утицаја Архијерејских чиновника (НБС 640, Деч 135, МСПЦ Орг 3-II-2, ПБ 21, Савина 7) и Литургијара (МСПЦ Орг 121, Музеј Румјанцова 401) рачанских скриптора на развој литургијског поретка Српске Цркве XVII и прве половине XVIII века* урађена је у складу са одобреном пријавом дисертације. Дисертација је оригинално и самостално научно дело. Комисија са задовољством констатује да овај рад испуњава научне нормативе докторске дисертације и предлаже Наставно-научном већу Православног богословског факултета Универзитета у Београду да одобри јавну одбрану овог рада.

У Београду, 1. маја 2018. године

Чланови Комисије за преглед и оцену дисертације:

1. _____

др Владимир Вукашиновић, редовни професор

Православног богословског факултета Универзитета у Београду (ментор)

2. _____

др Ненад Милошевић, редовни професор

Православног богословског факултета Универзитета у Београду

3. _____

др Зоран Ракић, ванредни професор

Филозофског факултета Универзитета у Београду